

Svėdasų krašto partizanai ir jų atminimo įamžinimas

Gintaras VAICIŪNAS

Svėdasų kraštas – mūsų tautos švietėjo, rašytojo, kunigo Juozo Tumo-Vaižganto gimtinė. Jis savo kūriniuose, pamoksluose ir patarimuose mokė tautiečius puoselėti bendražmogiškas vertybes: Tėvynę, santarvę, šeimą, dorą, garbę. Garsaus svėdasiečio nuomone, tikras lietuvis turi būti drąsus, sąžiningas, tiesus, gebėti prisiimti atsakomybę už visą tautą ir nesitaikstyti su jos priešiniais. Būtent šiomis savybėmis pasižymėjo Lietuvos partizanai.

Svėdasietis partizanas Albinas Milčiukas-Tigras 1945–1949 m. rašytame dienoraščiui įvedė deklaravo ginkluoto pasipriešinimo okupantams tikslą ir uždavinius: „Baisi mirties šmėkla apglėbė Lietuvos žemę – mūsų tautą. Lietuvis nežino, kur dėtis. Mirtis, ašaros..., aimanos ir pagalbos šauksmai skamba Lietuvos vaikų lūpose... Kas padės žūstančiam Lietuvos kraštui? Gal tik Dievo stebuklas. Gal tik patys Lietuvos vyrai, pasiryžę kovoti už tautos laisvę. Pamažu formuojasi partizanų būriai ir pradeda kovą prieš milijoninę armiją. O kur ginklai, kur šaudmenys? Jie įsigyjami visokiais būdais. Visa tai priklauso nuo meilės Tėvynei, nuo ryžto. Ar kiekvienas iš šių vyrų tikisi laimėti kovą? Ar gal tik sau pačiam siekia laisvės? Apie tai jis mažiausiai galvoja. Jo širdyje – meilė Tėvynei, o kovai pakėlė niekuo nekaltų lietuvių kraują, nekaltai į Sibirą tremiamų senelių ir vaikų ašaros. Nuo senovės lietuviai čia gyveno, kovojo su priešiniais, todėl ir mes, neužmiršdami savo protėvių žygių, turime mylėti ir ginti savo tėvynę. Mes trokstame ir siekiame laisvės savo tautai. Nors mūsų nedaug, tačiau mes kovosime ir nugalėsime. Geriau mirsime Lietuvos laukuose, bet azijatui-bolševikui nevergausime.“

Pirmasis Svėdasų krašto partizanų organizatorius ir Nepriklausomos Lietuvos partizanų junginio vadas, 1948–1949 m. Algimanto apygardos Margio rinktinės J. Tumo-Vaižganto kuopos vadas buvo Vaižganto sesers Marijonos Tumaitės-Nakutienės anūkas Albertas Nakutis-Viesulas. A. Nakutis mokėsi Kunigiškių k. pradžios mokykloje, kuriai 1930 m. buvo suteiktas kanauninko Juozo Tumo-Vaižganto vardas. Tarnavo LK, ten gavo puskarininkio laipsnį. Baigęs vairuotojų kursų, pusę metų dirbo vairuotoju Kaune. Grįžęs gyventi į Kunigiškius, vadovavo Kunigiškių kaimo šaulių XVII būriui, kuris buvo pavadintas J. Tumo-Vaižganto vardu. Pirmosios Lietuvos sovietinės okupacijos metais šauliai, tarp jų ir kunigiškiai, ėmė organizuoti ginkluotą pasipriešinimą okupantams. 1941 m. birželio 22 d. prasidėjus Rusijos ir Vokietijos karui, kitą dieną – birželio 23-ąją – šauliai pradėjo sukilimą. Svėdasų valsčiuje šiam sukilimui vadovavo A. Nakutis.

1944 m. vasarą į Lietuvą grįžus okupantams, A. Nakutis vėl pradėjo organizuoti ginkluotą pasipriešinimą. 1944 m. spalio 23 d. Kušlių kaime susirinkę keturi vyrai nutarė sukurti pirmąją Svėdasų krašte partizanų organizaciją, pavadinti ją Nepriklausomos Lietuvos būriu ir sudaryti šios orga-

Dėl išdavystės buvo sunaikinti ir kiti Nepriklausomos Lietuvos būrio partizanų bunkeriai Šimonių girioje, tačiau beveik visi partizanai tuo metu buvo juos palikę ir išėję švęsti šv. Kalėdų į savo namus, todėl nepateko priešinams į rankas, išskyrus organizacijos štabo narį J. Rimkų, jo brolių Bronių, ke-

pą. Kuopai vadovavo buvęs pirmojo Svėdasų krašte susikūrusio Nepriklausomos Lietuvos partizanų būrio vadas A. Nakutis-Ignas, Stima, Viesulas. 1945 m. vasarą vadovavimą šio krašto partizanams perėmė atvykęs į Šimonių girios rajoną LK kapitonas Vladas Černius-Žalgiris iš Nemažųjų k., Kamajų vlsč. Didžiausiam Žalgirio kuopos, iki 60 partizanų, Karalienės pulko būriui vadovavo buvęs Kupiškio policijos vachmistras Alfonsas Paškevičius-Liūtas, kuris aktyviai veikė ne tik Svėdasų, bet ir

pulko 60 karių, kurie pridengia Svėdasų ir Skapiškių valsčius, neužtenka, nes partizanai daug juda iš vieno valsčiaus į kitą.“

Okupantai atsakydami į partizanų veiksmus, 1945 m. sausio 5–15 d. suorganizavo didžiulę visą Rokiškio apskritį apėmusią NKVD kariuomenės karinę operaciją. Kad išvengtų nuostolių Žalgirio kuopos vadas išleido įsakymą, kuriuo įpareigojo partizanus išsiskirstyti po 3–5 kovotojus ir toliau veikti mažomis grupėmis. 1945 m. partizanai Svėdasų krašte nukovė aštuonis skrebus, tris NKVD kariškius, tarp jų viršilą V. Ščerbakovą, valsčiaus VK pirmininką Baltušką, valsčiaus milicijos įgaliotinį Baroną, šešis sovietinius partinius aktyvistus. Vilkabrukių kaimo partizanai tame pačiame kaime nušovė penkis Vyžuonų valsčiaus skrebus, o kartu su kitais partizanais Debeikių valsčiuje ties Černaucyznos kaimu nušovė 10 Vyžuonų valsčiaus skrebus ir aktyvistų. A. Paškevičiaus būrio partizanai Kamajų valsčiuje, Gučiūnų kaime, 1945 m. birželio 21 d. nukovė Kamajų valsčiaus NKVD poskyrio viršininką leitenantą Gorjačevą ir šešis kareivius. Nors šio krašto partizanai parodė didelį ryžtą kovoje prieš okupantus, bet jėgos buvo per daug nelygios.

Pasibaigus karui su Vokietija okupantai visoje Lietuvoje, taip pat ir Aukštaitijoje, padidino savo karių skaičių. Daugumoje valsčių buvo dislokuotos pastovios NKVD kariuomenės įgulos: Svėdasuose, Kamajuose, Skapiškyje – būrio dydžio, Šimonyse, Rokiškyje – kuopos dydžio. Panevėžyje buvo dislokuoti trys žvalgybiniai PO-2 markės lėktuvai, kurie dažnai skraidė virš Šimonių girios sekdami partizanus. Kelyje Šimonys–Svėdasai pradėjo budėti tanketės. Nepaisant priešų spaudimo, Svėdasų krašto partizanai rinkimų į SSRS AT dieną – 1946 m. vasario 6-ąją, rengėsi sukilimui, planavo užimti Svėdasų miestelį ir jėga nuversti sovietų valdžią. Net iki 1949 m. pasibaigus šio krašto partizanų organizavimo pasalas savo priešinams prie kelių. 1949 m. kovo 25–28 d. vykstant masinei gyventojų tremimo operacijai Algimanto apygardos vadas A. Starkus-Montė suorganizavo 15 partizanų ir iš pasalų apšaudė tremimo vykdytojus ant Šimonių kelio netoli Žeiminių kaimo. Buvo sunaikinta karinė mašina, žuvo aštuoni kariškiai, tarp jų du karininkai.

Lietuvos partizanai, tarp jų ir svėdasiečiai, nuolat siekė savo judėjimo centralizacijos.

(keliamą į 7 psl.)

Algimanto apygardos partizanai Šimonių girioje tarp jų stovi 1-asis iš kairės apygardos vadas A. Starkus-Montė 5-asis iš kairės Šiaurės-Rytų srities vadas A. Slučka-Šarūnas

nizacijos štabą iš keturių narių. Jo sudėtyje buvo: melioracijos inžinierius **Jurgis Guzas** (štabo viršininkas ir sekretorius), inžinierius matininkas Juozas Rimkus (I būrio skyriaus vadas) – abu buvo baigę Kėdainių aukštesniąją kultūrtechnikos mokyklą, ūkininkas, vairuotojas, smulkus prekybininkas (vokiečių okupacijos metais dirbo parduotuvės Juodonių kaime vedėju) Albertas Nakutis (būrio vadas) ir ūkininkas Augustas Baltuška (būrio vado pav. ir II skyriaus vadas). A. Nakutis ir A. Baltuška iki okupacijos buvo Vaižganto XVII šaulių būrio nariai. 1944 m. gruodžio 24 d. buvo išduotas Nepriklausomos Lietuvos būrio štabo bunkeris, buvęs Šimonių girios pakrastyje netoli Kušlių kaimo. Prieš štabo sunaikinimą Nepriklausomos Lietuvos organizaciją sudarė 60 narių, paskirstytų į du partizanų būrius (skyrius).

Buvo suimtas štabo viršininkas **J. Guzas**, trys šio štabo rinkininkai, būrio vado A. Nakučio brolis Stasys, Balys Stukas ir **Romas Šalaka**, čekistams į rankas pateko visos Nepriklausomos Lietuvos būrio archyvas, organizacijos įstatai, partizanų būrio kūrimo instrukcijos, atsišaukimai, organizacijos leidinio „Į kovą“ 1–5 numerių 38 egzemplioriai, radijo aparatas, ginklai, J. Guzo dienoraštis ir bunkerio brėžiniai.

turis brolius Lapienius, tris brolius Pajedas ir Joną Skipitį. Taip pirmasis svėdasiečių partizanų dalinys dėl vadovų suėmimo, štabo ir kitų bunkerių sunaikinimo savo veiklą nutraukė. LYA baudžiamojoje J. Guzo byloje saugomose dokumentuose atskleidžiama pirmojo partizanų būrio įkūrimo Svėdasuose data – 1944 m. spalio 23-ąją.

Partizanų veikla Svėdasų krašte buvo pristabdyta tik trumpam. 1944 m. lapkričio mėn. Nepriklausomos Lietuvos būrio partizanai buvo užmezgę ryšius su kaimyniniuose Kamajų ir Užpalių valsčiuose besisikurančios Lietuvos partizanų sąjungos (LPS) Gedimino rinktinės vadovybe bei LLA organizacijos atstovais, veikusiais Utenos apylinkėse, ir svarstė, į kokią pagrindinę organizaciją stoti – LPS ar LLA. 1945 m. LPS Gedimino rinktinė buvo didžiausias partizanų dalinys Šiaurės-Rytų Lietuvoje, kuriam priklausė 11 partizanų būrių, daugiausiai veikusių Rokiškio apskrityje, todėl buvo vadinama Rokiškio apygardos partizanų rinktine. Šios rinktinės partizanų būriai taip pat veikė Panevėžio aps., Šimonių vlsč. ir Utenos aps., Užpalių vlsč. Svėdasų krašte 1945 m. veikė keturi šios rinktinės būriai (Aro, Vanagų ir Vilkų), jie buvo susijungę į Žalgirio kuop-

kaimyniniuose Kamajų ir Šimonių valsčiuose.

Svėdasų valsčiaus partizanų aktyvumą rodo Rokiškio apskrities NKVD viršininko kapitono Kiselio 1945 m. sausio 2 d. pranešimas savo viršininkams į Vilnių. Jis rašė: „Svėdasų, Panemunio ir Skapiškio valsčiuose įvažiavimas ir išvažiavimas į valsčių centrus uždarytas. Niekas negali pravažiuoti neapšaudytas. Daugelį gyvenamųjų vietų kontroliuoja partizanai. Svėdasų valsčiaus partizanai tiek sužulėję, kad net pradėjo savo žemės reformą. Atima žemė iš tų, kuriems davė tarybų valdžia ir perduoda ją savo rėmėjams. Svėdasų valsčiaus vykdomojo kabineto pirmininkas Baltuška nušautas. Kiti vykdomo komiteto darbuotojai bijodami dėl savo gyvybės ruošiasi išvykti į Rokiškį. 1944 m. gruodžio 21 d. prie Svėdasų apšaudytos 8 karinės mašinos, važiuavusios į Daugpilį. Vykdoma aktyvi propaganda tarp valstiečių. Kai kuriose vietose partizanai paskelbė vyrų mobilizaciją, jie kviečiami stoti į partizanus, draudžiama naujakuriams dirbti žemę. Ruošiamasi Svėdasų užėmimui. Didžiausią pavojų kelia Šimonių giria. Dėl karinės operacijos šioje girioje reikalinga solidi jėga, todėl prašau į tai atsižvelgti. Šiuo metu turimo kontingento – 261 NKVD